

Дніпропетровський державний університет

На правах рукопису

МІХЕЄВ Владислав Олегович

Символістська міфологія історії в романі
Д.Мережковського "Петро та Олексій"

Спеціальність: 10.01.02 - російська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дніпропетровськ 1997

Дисертація в рукописом

Робота виконана на кафедрі російської літератури
Дніпропетровського університету.

Науковий керівник
доктор філологічних наук,

Нарівська В.Д.

Офіційні опоненти:
доктор філологічних наук,
професор

Казарін В.П.

кандидат філологічних наук,
доцент

Філат Т.В.

Провідна установа: Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка

Захист відбудеться "15" квітня 1997 р.
о 13 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К.03.01.19.

по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата
філологічних наук у Дніпропетровському державному університеті
(320625, м.Дніпропетровськ, пер. Науковий, 13).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Дніпропетровського
державного університету.

Автореферат розісланий

"14" березня 1997 р.

Учений секретар спеціалізованої ради *Асан* Колісниченко Т.В.

Актуальність дисертаційної роботи обумовлена всезростаючою увагою літературознавців, мистецтвознавців, істориків, читацького загалу до творчої спадщини Д.С. Мережковського в цілому та трилогії "Христос і Антихрист" зокрема. Саме в ній, за авторитетними судженнями, найбільш повно відбилися прагнення письменника до осягнення синтезу літературних і філософських традицій, до осмислення сенсу релігійних, культурологічних та історіософських пошуків письменника.

Як відомо, роль Д. Мережковського в літературному процесі кінця XIX- початку XX століття визначається, здебільшого, не стільки необхідністю об'єктивного дослідження творчості письменника, з яким пов'язане становлення символізму в російській літературі, скільки суб'єктивним емоційно-негативним сприйняттям досить суперечливої постаті письменника, і його орієнтацій. Це врешті решт було причиною того, що поступово у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях (як правило, діаспорних) патріарх російського символізму перетворився в другорядну фігуру.

Високий рівень сучасного літературознавства, вдосконалення методології і методики літературознавчих досліджень сприяють розробці нових підходів до осмислення творчих надбань російського символізму, а саме: надають можливості розглядати історію літератури у нерозривній єдності з філологією, культурологією, історією релігії та мистецтвознавством.

Стан дослідження проблеми. На початку XX ст. більшість авторів праць про Д. Мережковського виходили передусім з емоційного сприймання його особи. Проте вже на той час С. Лундбергом, А. Долюною, В. Щегловою, А. Закржевським та іншими робились спроби серйозного критичного осмислення творчості письменника. У післяреволюційний період інтерес до письменника значно знижується. Поступово, як на батьківщині, так і в емігранському середовищі, утверджується погляд на Мережковського як на другорядного письменника¹, хоч, наприклад,

¹ Лунберг Е. Мережковский и его новое христианство. С.-Пб.; 1914; Долушина А. Дмитрий Мережковский // Русская литература XX в. (1890-1910) / Под ред. А. Венгерова. М., 1910. Т.3; Закржевский А. Религия. Психологические параллели. К., 1913; Щеглова Л. Мережковский. Публ. лекции. С-Пб.; 1910; Грифцов Б. Мыслители: В. Розанов, Д. Мережковский, Л.Шестов. М., 1911.

² Рус. лит. в эмиграции. Петербург, 1972; Соколов А. Судьбы рус. лит. эмиграции 1920-х г. М., 1991. Берберова Н. Курсы мой // Вопр. лит.-1988. №10.

О. Зеньковский, М. Лосский³ вважали, що він зробив великий внесок у розвиток самосвідомості російської культури рубежу віків. Зараз існує два погляди на творчість Мережковського: перший (традиційний) повторює і розвиває думки початку ХХ ст.,⁴ другий вважає письменника одним з основоположників сучасного філософського роману.⁵ Разом з тим романна творчість Мережковського залишається маловивченою і лише останнім часом звертає на себе увагу дослідників.⁶

Мета і завдання дисертації:

- дослідити механізм виникнення розвитку соціокультурних міфів та їх художню трансформацію в романі Д. Мережковського "Петро та Олексій".

Для цього необхідно:

- осмислити явище естетизації історії як феномен культури срібного віку і умови формування соціокультурних міфів;
- виявити витoki формування соціокультурного міфу про Петра I;
- показати значення пушкінського міфу про Петра I як переломного етапу в розвитку соціокультурного міфу;
- дослідити ідейну і естетичну специфіку міфологізації історії Д.С. Мережковського на основі аналізу міфопостітки роману "Петро та Олексій";
- проаналізувати трансформацію соціокультурного міфу про Петра I і Петербург у романі "Петро та Олексій" у його зв'язку з пушкінським міфом.

Об'єктом дослідження обрані романи Д.С. Мережковського "Юліан Відступник"; "Леонардо да Вінчі", "Петро та Олексій", що укладають трилогію "Христос і Антихрист", поема О.С. Пушкіна "Мідний вершник".

3 Лосский Н. История русской философии. М., 1992; Зеньковский О. История русской философии. М., 1991.

4 История всемирной литературы. М., 1994. Т.8.

5 История русской литературы XX в. Серебряный век. М., 1987.

6 Варочич Андрей. Художественные мифы и литературное творчество как усвоение и преобразование традиции. Образ Петербурга в "Петре и Алексее" Д.С. Мережковского. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1993; Поляков С. О литературно-эстетической концепции Д. Мережковского // Востр. лит.- 1996. - №11; Кружков О.Ю. Историческая реальность и художественный мифологизм в романе "Антихрист. Петр и Алексей" и драме "Пришел Первенец" Д.С. Мережковского. Автореф. дис. ... канд. филол. наук М. 1996 та ін.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше у вітчизняному літературознавстві:

- визначено соціокультурний міф як домінуючий російського символізму, а отже, і романістики Д.Мережковського;
- зроблена спроба осягнути механізм формування соціокультурного міфу в XIX ст. і на початку XX ст.;
- визначені суттєві складові соціокультурного міфу про Петра I і Петербург;
- здійснений аналіз історіософської концепції Д. Мережковського та специфіки її художньої реалізації в романі "Петро та Олексій";
- досліджені особливості трансформації соціокультурного міфу про Петра I в романі "Петро та Олексій";
- запропоновані рівні типологічного співвідношення художнього втілення міфу про Петра I в поемі О.С. Пушкіна "Мідний вершник" і роману Д.С. Мережковського "Петро та Олексій";
- розроблена методика аналізу означеного явища.

Наукова новизна доповнюється ще й тим, що дисертант орієнтується на ті тенденції сучасного літературознавства, що базуються на синтезі соціокультурного і міфопоетичного підходів. Це і визначає методологію та методику дослідження. Для вияву генези соціокультурного міфу про Петра I, особливостей його трансформації та специфіки функціонування в романі Д. Мережковського "Петро та Олексій" необхідно було залучити надбання В. Соловйова, С.Булгакова, П. Флоренського, С.Франка, К.Ерна, М. Бердяєва, М.Бахтіна, Ю.Лотмана, В. Топорова, К. Ісупова.

Матеріали і висновки дисертації мають практичне значення. Створена науково обґрунтована концепція соціокультурного міфу про Петра I та особливостей його трансформації в романі Д. Мережковського "Петро та Олексій" у його типологічній співвіднесеності з означеним міфом у поемі О.С. Пушкіна "Мідний вершник", а відтак, робота може бути корисною всім, хто займається гуманітарною та культурологічною роботою.

Апробація роботи. Матеріали дослідження були покладені в основу доповідей, прочитаних на конференціях "Духовная культура. Проблемы и тенденции развития" (Сыктывкар, 1994), "Проблемы эволюции русской литературы XX в." (Москва, 1994), "Регіональне і загальне в історії" (Дніпропетровськ, 1995), "Література й історія" (Запоріжжя, 1996), підсумкових наукових конференціях Дніпропетровського державного університету (1994, 1995, 1996).

Основні положення і результати дисертаційної роботи відображені у двох статтях надрукованих у збірниках наукових праць.

Робота обговорена і рекомендована до захисту на засіданні кафедри російської літератури Дніпропетровського державного університету.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, бібліографії. У дисертації 169 сторінок: основного тексту - 159 сторінок, бібліографії - 10 сторінок.

Основний зміст роботи.

У "Вступі" обґрунтовується вибір теми, її актуальність, доцільність дослідження, надана характеристика стану вивчення теми дисертації, окреслені мета і завдання роботи, її наукова новизна, практичне значення матеріалу дисертації, розглядаються методологічні основи роботи і методика дослідження питання.

У першій главі дисертації "Естетика історії і формування соціокультурних міфів на рубежі століть" феномен культури розглядається як аспект співвіднесеності людини з історією, що неминуче веде до виникнення соціокультурних міфів.

За спостереженнями М.Біблера, у кожній культурній епосі є домінантна "точка" буття, у якій індивид відсторонює і водночас зосереджує все життя (від народження до смерті) і весь історичний час (минуле, теперішнє і майбутнє).

Для російської культури, зокрема її срібного віку, такою домінантною є точка "вибуху" (Ю.Лотман). При цьому для культури срібного віку, яка ніби долає ореол вибуху, центр буття збігається із самим буттям. Вибух змінює архітектуру регулятивної ідеї особистості, виштовхує її на простір культури (за М.Біблером, межу культур), де тільки і є можливість для осмислення подієвості всього всьому.

Це відчуття всевідності, очевидно, і мав на увазі М. Бердяєв, який стверджував, що діячі культурного Ренесансу жили нібито одночасно у різних культурних епохах. Особистість у мислителів срібного віку стає фундаментально-онтологічною категорією, при цьому акцентується побутово-подієвий вимір свідомості.

Саме особистісне начало і становить основу будь-якої подієвості. В особистій свідомості, яка є свідомістю історичною, встановлюється генетичний зв'язок природних і культурних об'єктів. Завдяки взаємообумовленому глумаченню цього зв'язку вони не перетворюються в хаос, а "со-бутійствують", з'єднуються в певний порядок історії, яка може бути розпізнана. Ця тенденція словна підтверджується і новітніми науковими уявленнями про Універсум, який знаходиться у динамічній нерівновазі, розкриваючи нерозривну єдність

при постійній кристалізації упорядкованих структур із хаосу (І.Пригожин).

На рубежі XIX -XX ст. на зміну ідеології стабільності руху Універсуму прийшло уявлення про рівноважну динаміку, як його основу, що й знайшло своє відображення в теорії катастрофічного прогресу (К. Ерн). Центральною фігурою російського Ренесансу стала "людина-творець", тому що сфера духовної творчості була усвідомлена як поєднання порядку і безпорядку, як "досвід катастрофи в особистому і історичному існуванні" (М. Бердяєв).

Катастрофічність буття, як єдино можливого для особистості, органічно випливає із спроби діячів срібного віку вирішити проблему "другого", яку К. Ісупов назвав "центральним питанням століття, що розгорнулася множиною векторів парадигми "Я і інший", "Я і ти", "Я і ми" ("він", "вони", "воно")". Типологічною ознакою спільності моделей спілкування, створених В. Соловйовим, С. Булгаковим, П.Флоренським, С. Франком, М. Бердяєвим, М. Бахтіним, А. Белим та іншими, срібний вік активно виробляв універсальну мову опису, ім'я якому - естетика. Саме "естетизація", естетство і естетизм, на думку К.Ісупова, і окреслили основні дії обміну життя і мистецтва онтологічними ознаками. Історія стала сприйматися як естетичний артефакт, минуле і історична сучасність як художній твір. Активно естетизується і філософія особистості. В "історичному акті дійового естетичного інтуїтування", за М. Бахтіним, світ культури і життя з'єднуються в єдину подію буття. Історична свідомість, яка здійснюється через пригадування, в платонівському розумінні, внутрішнє переживання "іншого" сприймає історію не як хаотичний набір фактів, а як окреслену "со-бъгтийную" послідовність артефактів. Тільки така "особиста" історія і може бути передана символічно- мовним способом, тобто "роказана". Отже особистість може існувати лише відбуваючись як оповідь ("опис" за М. Бахтіним і М. Мамардашвілі, міфотема за Л.Голосовкером, "міф" за О.Лосєвим, "персональна міфологія" за П.Флоренським).

Розуміння особистої долі як художнього твору пропонувало сприйняття історії як особистісної і Бога як особистісного Бога. Саме таке сприйняття і було основою заклику діячів релігійного відродження до "виправлення", яке повинно орієнтуватися не на річ, не на ідею, а на особистісний лик існування (Христос - особистість і пізнається тільки в безпосередньому особистому контакті).

Відродження традицій неортодоксального апофатичного богослів'я на рубежі XIX -XX ст. відбувалось під великим впливом німецького ареопагітичного неоплатонізму і близьких до нього філософій Екхарта, Беме і Сковороди. Слідом за ними представники

нової релігійної свідомості на межі століть наслідували тенденції неортодоксальної містики до розриву з догматичними уявленнями про неосяжність Бога і світу.

Соціокультурна міфологія виникає на межі масових уявлень про історію, коли міф як діалектична необхідність починає виконувати функції соціально-психологічного і культурного регулятора і виокремлюється із динаміки історичного процесу. Такі досоціальні уявлення, як архетипи Отця, Великої Матері і служать підосновою соціально-історичних міфологій.

Фундаментальним для соціокультурної міфології є міф про вождя, лідера. На думку Е. Ерінсона і Є. Анчел, кожна епоха мовби формована лідером, який втілює найбільш характерні для неї психологічні пориви і ціннісні орієнтації. Саме тому міф про лідера, особистість, яка завжди осмислена і оформлена міфічно (О. Лосев), включає в себе і створення відмінних від попередніх стосунків і соціальних структур. Це дозволяє поставити в один типологічний ряд такі соціокультурні міфи, як міф про Олександра Великого, Наполеона, Петра I. Праці Є. Костюхіна про Олександра, К. Ісупова і Є. Тарле про Наполеона дозволяють виявити обов'язкові для їх літературних і фольклорних втілень амбівалентний характер, який виражається у протиборстві апологетичного і антагоністичного варіантів міфу.

Глава друга. Пушкінський міф про Петра і його трансформація в романи Д. С. Мережковського "Петро та Олексій". О. Лосев виокремлював у будь-якій міфології діалектичну тріаду: особистість, історію, слово. У соціокультурному міфі про Петра I такою тріадою є особистість Петра (зовнішній вигляд, поведінка, ім'я і т.д.), заснування ним Петербурга (архетипічна подія, яка дала поштовх розвитку нового історичного сюжету і запрограмувала наступну історію етносу), відображення їх у фольклорі, літературі, живопису скульптурі. У формуванні культурного міфу основоположну роль відіграє мімесис, який Тард і Тойнбі вважають однією із базисних рис людини і всього соціального життя, що пояснює типову підоснову багатьох історичних подій та їх сприймання.

Бівалентний характер сприйняття різними соціальними групами особистості й вчинків Петра чітко визначився в існуванні двох варіантів соціокультурного міфу: апологетичному та антагоністичному. Перший міф всіляко підтримувався й укріплювався офіційною державною ідеологією та літературою XVII ст. Сферою ж побутування антагоністичного міфу стала в основному фольклорна традиція, і строобрядницька література. Водночас на Заході складається власний варіант соціокультурного міфу про Петра. Біля джерел антагоністич-

ного західного міфу стоїть Ж.-Ж. Руссо, який відмовляв Петру в геніальності, а реформи Петра вважав несвоєчасними. На відміну від Руссо, Вольтер був більш близький до російського варіанту апологетичного міфу. В Росії навіть виникла легенда про офіційний характер історії Петра, начебто написаної на замовлення Катерини II. Однак Вольтер аж ніяк не ідеалізував Петра. Вітаючи реформаторську діяльність російського імператора і захоплюючись його воєнними перемогами, Вольтер вважав, що Петро не мав найважливішого достоїнства, необхідного для самовдосконалення - людяності. Не забув він згадати й про жорстокі вбивства стрільців і царевича - Олексія, хоч врешті-решт виправдовував їх, вважаючи Петра більше монархом, ніж батьком. Переломним моментом міфу про Петра став пушкінський міф.

Міф про Петра представлений у Пушкіна двома варіантами - "Полтави" та "Мідного вершника". Однак, якщо текст "Полтави" більше тяжіє до апологетичного міфу, створеного російськими класицистами і Вольтером, зміст якого він активно використав, то "Мідний вершник" являє собою якісно інший ступінь у розвитку соціокультурного міфу. У трактуванні образу Петра відчувається могутній вплив апофатичної традиції на російську літературу першої половини XIX ст. через посередництво німецького романтизму.

В апофатичному варіанті міфу про Петра у "Мідному вершнику" апологетичні міфи наче створюють діалектичну єдність, основу конфлікту поеми. Пушкін порушує теми, традиційні для апофатичного богослов'я: про людину - творця, про міру свободи й необхідності в історичному процесі, про походження зла в світі, про сенс творчості та ін. Тут повною мірою відчувається вплив апофатичної діалектики, як взаємопереходу заперечення у ствердження, буття в небуття. Історизм "Мідного вершника" заснований на специфічно екзистенціальній позиції, що стверджує особистісний тип існування.

Образ Петра у Пушкіна пов'язаний з вогнем, світлом, блискавкою. "Мідний вершник" постає як іпостась Зевса - громовержця, батька богів і людей, який утримує світ на терезах рівноваги. Позбавлений у поемі імені, отже і духовного центру особистості (за Флоренським), Петро перетворюється в безособистісне начало, що втрачає статуарність ідола - "Мідного вершника".

Література XIX ст. виразила в слові те, що тайлося в підсвідомості культури XVIII ст., самого творця Петербурга, Фальконе, російських письменників-класицистів, французьких просвітителів. XIX ст. актуалізувало потенційно закладені в столиці смисли. Починаючи з Пушкіна, петербурзький текст російської літератури стає переважно текстом - лабіринтом.

Детальну розробку пушкінського апофатичного міфу про Петра

одержує нового героя - Тихона. Саме Тихон є провідником останньої події, коли "Антихриста переможе Христос". Здолавши поетапно складний діалектичний шлях "заперечення - ствердження", Тихон "знаходить Бога", що врешті-решт приводить його до безпосереднього, особистісного контакту з Христом.

Образ Петра в романі трактується у повній відповідності з антагоністичним варіантом міфу. Єдиною данною апологетики є запозичена у Вольтера спроба показати самооправдання Петром страти власного сина. Доводячи, що Петро - істинний Антихрист, Мережковський користується тими ж аргументами, що й старообрядці. Створюючи власний варіант соціокультурного міфу, Мережковський використовує майже увесь набір мотивів, міфологем і епітетів "Мідного вершника". Відчуття і статуарність Петра у Мережковського. Цар, який виймає з ящика-труни статую Венус, являє з нею єдине ціле. Це дає можливість сприймати слова свідка цієї події "Венера в обіймах Марса" як наявну скульптурну композицію. Протистояння статуй та ікони, лиш потенційно (як показав Р.Якобсон) присутнє в скульптурній міфології Пушкіна, набуває у Мережковського конкретно-подєві обриси. Характерне для символістської естетики сприймання історії як художнього твору Мережковський трансформує у протиборство артефактів: статуї Венери та ікони Божої Матері.

У романі слідом за Пушкіним трансформується й міфологема лабіринту (лабіринтного шляху), яка дозволяє Мережковському в художній практиці відтворити символістську міфологію історії, базуючись на власній історіософській концепції.

Глава третя. Історія Мережковського в аспекті символістської міфології історії. Зміна соціокультурної парадигми на рубежі віків фіксувалася в художньому варіанті як момент розпаду світу. Водночас дезорієнтація свідомості не лише відтворювала мозаїчну картину буття, але й стимулювала пошуки "духовного центру" буття, в якому можна було б зібрати вєдино автономно існуючі сенси. Інструментом такого збирання стає міф. Цим і пояснюється той факт, що історіософська концепція Мережковського найбільш яскраво втілювалася в його романі і перш за все в трилогії "Христос і Антихрист".

Міфологізація історії в трилогії Мережковського здійснюється шляхом встановлення типологічних зв'язків між епохою раннього християнства ("Юліан Відступник"), італійського Відродження ("Леонардо до Вінчі") і петровської епохи в Росії ("Петро та Олексій"). Історію Мережковський сприймав перш за все як історію культури. Саме культура і є тією метафізичною площиною, де перетинаються історичний і міфологічний пласти буття, час і вічність. Саме культура,

що являє собою відбиття творчих енергій Бога у творчості людини, стає ареною протистояння життя й смерті. Виявлення культурного типу Мережковському необхідно не лише і не стільки як спосіб залучення матеріалу для ілюстрації його релігійно-філософських ідей. Звичайно, історичні події в своєму емпіричному звучанні є всього лише декорациями для розробленого в усіх трьох романах одного й того ж метаісторичного сюжету : боротьба Христа й Антихриста.

Мережковський широко використовує при побудові образу і композиції трилогії прийоми синтезуючого міфологічного мислення, коли тезис і антитезис, не володіючи фіксованим буттям, переходять один в одного (людина в історії балансує на межі двох безодень: граничне виверження "у нижню безодню" може обернутися "безодню верхньою" і навпаки). Однак рух авторської свідомості в історичному часі, нехай і такому, що зривається на коло, все ж передбачає існування певної межі цього руху, тобто ідеалу, в якому тезис і антитезис зліпляються в кінцевому синтезі. У пошуку його перебувають не лише герої Мережковського, а й сам автор. Це пошук універсальної міфологеми, образу, "духовного центру", в якому будуть знаходитися в гармонічній рівновазі коливання "сенси" людської історії. До цього центру - другого пришестя Христа - саме й направлена еволюція, застигла на перший погляд в жорстоких метафізичних схемах, історіософія Мережковського. Ось чому Мережковський прагне виявити історичні корені прийдешнього царства у різних культурних епохах.

Культура у Мережковського, здебільшого, не збігається з історією, готуючи ґрунт для завершальної культури - релігії, Боголюдини, ери Третього завіту, що лежить за межами історичного часу. Мережковський намагається дати культурі і людській творчості взагалі релігійне виправдання, що було характерним для російських філософів ХХ ст. Історія подається як боротьба двох протилежних начал : Христа й Антихриста, життя й смерті. Справжня історія вершиться як внутрішнє переживання, залучення людини до події, як причетність до метаісторії. Її емпіричним еквівалентом стає культура.

У своїй трилогії Мережковський намагався представити Ісуса залученим в історію, але неможливість цього, по суті, свідчить про неспроможність самої історії як спроби людства втілити в часі ідеал вічності, тобто про невдачу культури. Часи і епохи Мережковського об'єднує фатальна розірваність "правди про небо" і "правди про землю", релігії і культури, яка лежить в основі подій, що відбуваються. По суті, в усіх романах відображена ситуація "відроджень", "культурної революції", з багатьох причин приречена на невдачу. Історичний процес несе загибель культури, руйнує красу. Пам'ять

культури спрямована в минуле. Юліан, Леонардо, Петро силкуються повернути історію назад, відтворити класичні ідеали древності.

На протязі трилогії Антихрист змінює своє обличчя, розпізнати його можна лише за ворожим ставленням до краси і культури.

Лінійному, необоротному часові, що йде до свого кінця (царства Христа), протистоїть "перервність історії", тобто прагнення видимого світу, тим самим віддаляючи воскресіння плоті, яке Мережковський розуміє як "воскресіння культури".

І все ж несправедливо ігнорувати наявність у Д. Мережковського могутньої тенденції подати світ не у статичній рівновазі, а в його динамічному розвитку. Синтез лінійного і циклічного часів постає у вигляді еволюційної спіралі, по якій людство в ході історії вершить свій рух до Бога, до вищого еволюційного типу.

Для здійснення остаточного синтезу Мережковському потрібен поділ двох начал: особистісного і неособистісного, культури і релігії, землі і неба. Однак Мережковському важливо відтворити їх "зустрічний рух". Небесний світ нібито зрушується з місця і прямує в тутешній, випереджаючи прийдешнє Царство Боже. У Богові ж розв'язується проблема свободи людини, її творчості, безсмертя. Спроба ж розв'язати їх без Бога приводить до смертельного розладу з самим собою і світом. Не випадково і Юліан, і Леонардо, і Петро не в змозі зупинити час і відчувають острах смерті.

Таким чином, історичне мислення Мережковського є насамперед мисленням естетичним. Естетична скульптуризація минулого є основою історизму його романів і здійснюється шляхом вибудовування безперервності подій, що веде до "ідеальної події", коли здійсниться тотальна подієвість всього всьому - пришествя Христа. В історії причетність до цієї події можлива лише на шляхах апофатичної діалектики, яку Мережковський розуміє як взаємоперехід правди плоті й правди духу. Саме тому так важлива для символістської міфології Мережковського міфологема шляху, яка дає героям можливість відкритого діалогу з Богом.

Глава четверта. Роман Д. Мережковського "Петро та Олексій"
це текст-лабіринт. У російській літературі образ міста-лабіринту тісно пов'язаний з образом Петербурга, що стає символом нової історичної епохи. Образ лабіринту завжди передбачає наявність "лабіринтного мандрівника", героя, який повинен або пройти до кінця "лабіринтний шлях", тим самим метафізично знищивши його, або загинути, і якоїсь надлюдської сили, року, лабіринтного демона, який протистоїть мандрівникові і контролює його. Уже в "Мідному вершинику" Пушкіна в основі протистояння Євгена та Петра лежить "лабіринтний конфлікт".

На рубежі XIX-XX ст. яскравим прикладом тексту-лабіринту

є роман Д.С.Мережковського "Петро та Олексій". Лабіринт - це символ переходу від матриархату до патріархату, символ кардинальних соціально-історичних змін: нових родових зв'язків, нових принципів упорядкування соціального і природного космосу, саме тому в міфології лабіринту відсутня гармонійна рівновага між внутрішнім і зовнішнім, між видимістю і суттю. Саме тому такий запутаний лабиринтний шлях. Для Мережковського - це невірний шлях, шлях Антихриста, оскільки кінцева мета його філософсько-художньої побудови являє світу рівновагу протилежних начал, гармонії, а не хаотичного сплетіння різнорідних елементів.

Міфологія Петербурга у Мережковського так само, як і міфологія Лабіринту синтезує образ, підземної печери й образ наземної будови (часто палацової), тобто рукотворної, створеної Дідалом. О.Лосев, типологічно пов'язуючи бронзовий вік з епохою Відродження, охарактеризував Дідала як Леонардо да Вінчі бронзового віку. В трилогії Мережковського "Христос і Антихрист" типологічність образів Леонардо да Вінчі та Петра I очевидна. Об'єднує їх, насамперед, боготворчий елемент: подібно Богу вони творці, культурні герої. Прагнення встановити зв'язок і взаємоперетікання земної правди і правди небесної дало можливість Мережковському побудувати своєрідну культурну типологію між міфом про Дідала (міфом про Лабіринт), гностичним вченням Відродження і власними художньо-філософськими схемами. Оскільки на протязі трилогії авторський ідеал зазнав змін і образ Петра пов'язується з міфом про Дідала в дещо іншому ключі, ніж образ Леонардо да Вінчі. На відміну від останнього, Петро все ж не відновлює, а руйнує колишню рівновагу "загальнокосмічного тіла", стан космосу приведений із статичного в динамічний, створене альтернативне "загальнокосмічне тіло" - Петербург. До того ж і багатогранність діяльності особи Петра I (тесляр, лікар, воїн, коваль, мореплавець, імператор і т.п.) неминуче зумовила переведення Мережковським "багатоликості" царя з реального плану в сакральний. Тому слідом за Пушкіним Петро у Мережковського постає надлюдиною, здатною існувати одночасно в декількох іпостасях, ховатися за різноманітними масками, вселятися в інших людей. Таким чином, карнавальну хаотичність петербурзького світу творить не реальний Петро, а Петро з пушкінського "Мідного вершника", тобто Демон (згідно з грецькою міфологією) або Геній (згідно з римською).

У лабиринті петергофських алей Олексій зіткнувся зі своєю долею - Петром - генієм, інакше кажучи, зі своїм двійником. Як відомо, мотив двійництва нерозривно пов'язаний з міфологією Демона - Генія. В романі ж зовнішня схожість Петра й Олексія підкреслюється неодно-

разово. Лабіринт - це місцеперебування Зевса, однією з іпостасей якого є Мінотавр. Подібно до Зевса, Петро в романі Мережковського покровитель усіх стихійних сил, творець законів, першопредок. Він свідомо протиставляє себе роду, бо сам є родоначальником. Саме тому Мережковський всіляко підкреслює пристрасть Петра до всього іноземного. Разом з тим образ Петра в романі містить і риси тотемного предка: "Кіт Котобрис", "німецька мавпа", павук у сні Олексія. В авторському міфі Мережковського про Петра мова йде про рід як певне державно-культурне середовище, в якому родові зв'язки не грають вирішальної ролі. Звідси і трансформація архаїчних міфологій і мотивів у романі, які властиві міфології Лабіринту, особливо що стосується мотиву невідомого батька. Взагалі ж стійкою психічною схемою художньої творчості є архетип "блудного сина". Починаючи з Пушкіна, актуалізується не побутовий, а сакральний смисл притчі про неминучість повернення до витоків, до Бога-Отця, через падіння і спокутування. Згідно з релігійно-філософською концепцією Мережковського весь хід світової історії і приватне життя людини визначаються боротьбою в них протилежних начал, Христа й Антихриста, демонічного і божественного. Міфологія Лабіринту, в якому син шукає батька, і властивий їй мотив близнечності і двійництва, який Мережковський виводить з одвічної подвійності людської природи, вписується в його філософсько-релігійну схему історії.

Таким чином близнечний міф, який відповідає дуальній організації патріархальної свідомості, трансформується в бінарну опозицію добра і зла, характерну для ортодоксального християнства і знімається тільки апофатичним міфом про майстра Бога. Лабіринт у Мережковського не просто явище архітектури, а замасковане "вічне повернення", що заважає герою прийти до Бога. Місто-лабіринт виходить зі своїх берегів, розповсюджуючись на весь світ, переходячи з імперичної в духовну, в метафізичну реальність.

Пушкінській парі лабіринтних героїв Петро - Євген у Мережковського відповідає пара Петро - Олексій. Подібно Євгену Олексій гине, так і не зумівши знайти вихід із лабіринту і здійснити свою мрію про тихе сімейне щастя. Вихід з лабіринту знаходить інший герой - Тихон. Лабіринтними вузлами на його шляху виявляються розкольніцький зруб, молитовний будинок, Санкт-Петербург. Вихід із лабіринту - спасіння немовляти-Христа від іпостасі Петра - Антихриста - підказує Тихону Марія (Божа Матір, яка володіє ключами від дверей молитовного будинку (аналог нитки Аріадни). Саме материнська любов, яка протистоїть патріархальному лабіринту, допомагає герою вибратися з лабіринтних вузлів.

Вихід з лабіринту означає знищення лабіринту, а отже і торжество материнської (Христової) любові над батьківським началом.

Романна логіка відображає еволюцію художньої свідомості епохи від роздробленості до монолітності, від двулитої істини до кінцевого синтезу, протиставляючи духовному лабіринту освітлений любов'ю і створений художнім словом космос.

Висновки. Сприйняття історії як художнього твору визначило основні риси символістської міфології історії (орієнтація на ідеальний прообраз, синтетичні тенденції), ідейну та естетичну специфіку романної творчості Мережковського. У романі "Петро та Олексій" Мережковський орієнтується на створення ним варіанту соціокультурного міфу про лідера, за основу якого взятий пушкінський міф про Петра, який, в свою чергу, походить з апофатичної традиції. Особливістю історіософської концепції Мережковського стало об'єднання релігії і культури, мистецтва і життя в апофатичному акті співтворчості людини і Бога.

По темі дисертації опубліковані такі роботи:

1. Миф и история в романе А. Белого "Петербург" // Литература в контексте культуры.- Днепропетровск, 1993.
2. Художественная интерпретация мифа о Венере в романе Д. Мережковского "Петр и Алексей" // Духовная культура. Проблемы и тенденции развития.- Ськтььвар, 1994.
3. Черты мифологического мышления в публицистике Д. Мережковского // Проблемы эволюции русской литературы XX в. - Москва, 1994.
4. Міфологізація історії на межі ХІХ - початку ХХ ст. // Регіональне і загальне в історії. Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д.І. Яворницького та 90-літтю ХІІІ Археологічного з'їзду (листопад 1995 р.) - Дніпропетровськ, 1995.
5. Лабиринтный путь как основа историсофской концепции Д.С. Мережковского (роман "Петр и Алексей") // Література й історія. Матеріали міжнародної наукової конференції. - Запоріжжя, 1996.

Михеев Владислав Олегович

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02 - русская литература, Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1997.

Защищается рукопись, в которой исследуется символистская мифология истории как основа трансформации социокультурного мифа о лидере в романе Д.С. Мережковского "Петр и Алексей".

В диссертации осмыслены генезис, развитие, трансформация социокультурного мифа о Петре I. Исследуется амбивалентный характер социокультурной мифологии, определившей возникновение в XVIII в. двух вариантов мифа о Петре I: антагонистического и апологетического. Пушкинский миф о Петре рассматривается как переломный этап его развития, давший толчок возникновению апофатического мифа в русской литературе, ориентируясь на который Д.С. Мережковский создает собственный социокультурный миф о Петре, трансформируя его под влиянием символистской эстетики истории.

Miheyev V.O.

Symbolic mythology of history in the novel "Petro and Olexiy" by D.S. Merezhkovskiy. The dissertation is for obtaining PhD scientific degree, specialization - 10.01.02 - Russian literature Dnipropetrovsk State University, Dnipropetrovsk, 1997.

The dissertation manuscript is presented for the defence. Here the symbolic mythology of history as the basis of transformation of the socio-cultural myth about the leader in the novel "Petro and Alexiy" by Merezhkovskiy is investigated.

The dissertation gives the comprehension of the genesis, development and transformation of the socio-cultural myth about Petro I. The stress is made on the ambi-valented character of the socio-cultural mythology that has indicated the appearance of two kinds of myth about Petro I in XVIIIc. apotheotic and apologetic. Pushkin's myth about Petro is considered to be the critical stage of its development that has given an incitement to the appearance of the apotheotic myth in Russian literature. D.S. Merezhkovskiy aimed at this myth and made his own socio-cultural myth about Petro transforming it under the influence of symbolic aesthetics of history.

Ключові слова:

естетика історії, соціокультурний міф, типологія, апофатизм, апологетичний міф, антагоністичний міф, есхатологія, архетип.

AB 37.255